



19. Yüzyıl Türkiyesi ve Türk Modernleşmesi

Árminius Vámbéry

İstanbul, Selenge Yayınları, 2022, 130 sayfa, ISBN: 978-625-7459-75-4.

M. Nuri DEMİRLİ*

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlılar ile Avrupa arasındaki münasebetler önceki devirlerin tam tersi bir yöne çevrilir. Osmanlılar Avrupa'dan medet umar hâle gelir ve Avrupa uyumuna dâhil olmak üzere politikalar yürütülür. Tanzimat sonrası Islahat Fermanı da bu minvalde değer görür. Kırım Harbi akabinde imzalanan Paris Antlaşması ile devletin bütünlüğünün garantisi, iç işlerinde düzenin tesisi için vakit kazandırılması hedeflenir. Bütün bu çabaların temel gayesi bütünlüğün korunması ve idari yapıların işleyişini sürdürmesidir. Bu manzaradan bakıldığında Avrupalı devletlerin Osmanlı'yı bir nevi himaye etmesi, diplomatik ilişkilerini sürdürmesi ve uluslararası çevrede bir düzensizlikten kaçınılması dikkat çeker. Osmanlı, Batı'dan destek almak zorunda olduğu uzun bir süreci yaşarken buna değer bir görüntü çizmesi de kaçınılmazdır. Dolayısıyla dönemin önde gelen isimlerinin sadaretle sürekli birbirleri arasında değişiklikleri siyasi tutumun bir yansıması olarak değerlendirilir. İstanbul, devletin merkezi olmanın yanı sıra bir diplomasi şehrine dönüşür. Bu ara dönemde sultan, vezirlerinin gölgesinde kalır. Nihai olarak Tanzimat'ın önemli öncülerinin vefatı bütün bu yenilikleri inkırazı uğratıp tersi bir yöne çevirir, dahası idare tekrar Bâbü'lî'den Saray'a geçer. Özellikle II. Abdülhamid'in bu dönemden sonraki rolü ön plandadır. Dönem itibarıyla baskıcılık ve sıkı denetimi ifade eden belirli kelimeler, etrafında sıkça dile getirilir.

Arminius Vambéry, Türkistan'a yaptığı meşhur seyahatiyle tanınır. Fakir, Yahudi bir ailenin çocuğu olarak Budapeşte'de dünyaya gelen yazar, henüz çocukluk yıllarından itibaren üstün yeteneği sayesinde pek çok dili kolaylıkla öğrenir. Maddi yetersizlikten ötürü okul hayatına devam edemese de kendi

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.

kendini yetiştirir ve ilmî çevrelerde kendine yer bulur. Döneminin en önemli simalarıyla bir araya gelir, tetkiklerine devam eder. Joseph von Hammer'ın teşvikiyle İstanbul'a doğru yola çıkan yazar, bu dönemden kırk sene sonra kaleme alacağı bu kitabının mukayese edileceği dönemi idrak eder. İstanbul'da henüz daha alt tabakada işler bulurken, akılcı Türkçesi ve bilgi birikimi onu öne çıkarır ve kısa sürede özel hocalık ile dil hocalığı vasıtasıyla kibar çevrelerinde aranan bir sima hâline gelir. Evvela Kuleli Vakası faillerinden Hüseyin Daim Paşa'nın konağında Fransızca hocalığı yapar, Sadık Rıfat Paşa'nın çocuklarına dil dersleri verir, sözlük hazırlar, medrese derslerine katılır ve kendi araştırmalarına da devam eder. Bu sırada çalışmalarını Macar İlimler Akademisi'ne gönderir, bunun karşılığında kendisine gönderilen paralarla sahte derviş kılığına bürünerek Türkistan seyahati yapar, dönüşünden sonra da Avrupa'da gözlemleri ilgiyle karşılanır. İngiltere'de gündemde kalmayı başarır, dahası muteber bir yere sahip olur.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru kesafetini artırarak devam eden Türk karşıtlığı, Rusya karşısında Türk dostluğuna dönüşürken devletin gücünü kazanması ihtimali karşısında bu bahane çerçevesinde İmparatorluk bünyesindeki Hristiyanları koruma ve dostluk dernekleri kisvesi ile neşvünema bulur. Bu manzarada bazen birlik bazen ayrılıklar görülür. İngiltere, yer yer Türkiye'yi desteklerken bazen karşısında yer alır. Gündemin belirlenmesinde arkada faaliyet gösteren siyasi figürlerin rolü büyüktür. Öyle ki, iktidara gelen idarecilerin tavırları bu çizgide belirlenir. Argyll dükü de bu figürlerden birisidir. Türkleri daima kötüleyen dükün 1896'da kaleme aldığı *Türkiye'ye Karşı Sorumluluğumuz: Kırk Yılda Yaşananlar ve Hatıralar* isimli siyasi metnini tenkit ve tekzip gayesiyle Vambery de *Bugünün Türkiye'si ve Kırk Yıl Önceki Hâli* isimli yazı dizisini kaleme alır. Dükün kaleme aldığı metnin amacı yazarın da başta zikrettiği üzere Türklerin medenileşip ıslah edilme fikrinin, Ruslar karşısında desteklenmelerinin ve imparatorluğun bütünlüğünün korunmasının birer hata olduğu yönündedir. Vambery, uzun yıllar Türk aile hayatı içinde bulunmuş, onun öncesinde ise Türk dili ve tarihiyle meşgul olmuş bir isim olarak bu görüşlerin hatalı olduğunu, kırk yıl arayla bulunduğu İstanbul'daki değişimin bizzat şahidi olarak naklede.

Kitabın ilk bölümünde, kırk yılda değişen toplum yapısını, hemen her alandaki dönüşümleri misallerle birlikte ele alır; İslâm'ın veya Türklerin ıslahatlara kapalı olmadıklarını vurgular. İkinci yazı, kadınlar üzerinden ıslahat konusuna odaklanır. İlk geldiği dönemde daha arka planda görünen kadınların sonraları gazeteler çıkardıklarını, cemiyetler kurduklarını ve fikirlerini beyan ettiklerini öne sürerken, aynı zamanda Fatma Aliye Hanım gibi bilindik simaların yazılarını da inceler. Sonraki yazıda, topyekûn bir savaş ve yine ıslahatları diğer toplumlardan ayırarak kendine mahsus olarak değerlendirir. İlerlemenin toplumun yapısı veya dinî bir saikle ilişkilendirilemeyeceğini belirtir, bilakis buna hevesli olsalar da bu durumu idarenin despot oluşuyla alakalandırır. Pan-İslamizm her ne kadar çelimsiz gibi görünse de, diğer toplumlarla birbirine bağlı olan İstanbul'a bir tehdit anında bu bağların hızla bütünleşip topyekûn savaşa sebebiyet verme ihtimalinden söz eder.

Yazılardaki öngörü ve incelemeler bugün daha net bir şekilde görünmekle birlikte oldukça isabetli yorumlar hemen kendisini belli eder. Dönemin sultanı Abdülhamid'e müşavirlik yapan Vambery, bu

makale dizisini ilk başta Almanca kaleme alır fakat çok dikkat çekmediği için, Fransızcanın daha fazla takip edilen bir dil olması nedeniyle Fransızca metin, İttihat ve Terakki ile özdeşleşen *Meşveret* dergisinde neşredilir. Bu savunmada, Türklerin siyasi olarak geri kalışlarının idari bir tutumdan ileri geldiğini söylerken sultanla aralarının bozulacağını bilen yazar, başka bir gerekçe ileri süremez.

Hülasa, kitabın kaleme alındığı dönem, yazarı ve nihayet kitabın başlıklarından söz ettikten sonra, kitabın hazırlanma sürecine değinmek gerekirse iki bölümden oluştuğunu söyleyebiliriz. Birinci bölüm Fransızcadan tercüme edilen tam metni, ikinci bölüm ise makalelerin kaleme alındığı dönemde eksik tercüme edilen Tatarca nüshayı kapsar. Bu makaleler, ilk çeviri sürecinde yayımlandıktan kısa bir süre sonra Tatarcaya çevrilir. Cedidcilik hareketinin müntesiplerinden Fatih Kerimî bu metni tercüme etmişse de metnin tamamını değil bir kısmını neşretmiştir. Hazırlayanlar tarafından arşivde rastlanan bu metnin daha sonra Fransızca nüshası bulunarak kıyaslanmış ve eksikler olduğu fark edilerek Tatarca metnin transkripti, ayrıca Fransızcası çevrilerek tam metin olarak yayına hazırlanmıştır. Dönemin incelenmesine dair önemli bilgileri kapsayan metin, dönem çalışmalarında başvurulacak kaynak eserler arasında zikredilebilir.